

Tora Korsvold

Barn i relasjon til familie, arbeidsliv og tilsynsordninger

Om et nordisk prosjekt

Et av de viktigste temaer i den nordiske og europeiske familie- og likestillingspolitikken i årene framover vil sannsynlig være forholdet mellom arbeidsliv og familieliv. I dag fokuseres det ofte på situasjonen til travle småbarnsfamilier. En travel hverdag for familier med barn i de fleste moderne nordiske og europeiske velferdsstater er likevel bare en konsekvens av en stor ubalanse mellom samfunnets prioritering av omsorgsoppgaver i forhold til økonomisk vekst, produktivitet og effektivitet. Fra de voksnes side blir det i dag etterlyst større fleksibilitet i arbeidslivet i form av deltidsjobber, permisjonsordninger etc. for å få mer tid til barn, men hvordan ser harmoniseringen mellom arbeidsliv og familieliv ut fra barns perspektiv? Opplever foreldrene en travel hverdag, opplever nødvendigvis barna det samme? Denne artikkelen er skrevet med utgangspunkt i et nordisk prosjekt om "Småskolens rolle i et likestilt samfunn"¹.

Hittil har skoledagen i de nordiske landene vært kort, og overgangen mellom barnehage og skole har ført til at en del av de yrkesaktive foreldrene har fått vanskeligheter med å skaffe et tilfredsstillende omsorgstilbud for barna i den tiden de selv er på jobb. Utbyggingen av fritidshjem har vært varierende i de nordiske landene. Med dette som utgangspunkt ble det initiert og finansiert et prosjekt av Nordisk Ministerråd som skulle se nærmere på dette misforholdet. Prosjektet knytter an til ett av satsingsområdene i Nordisk handlingsplan for likestilling: Å forbedre mulighetene for både kvinner og menn til å forene foreldrerolle og arbeidsliv. Etter at dette nordiske prosjektet kom i gang ved Norsk senter for barneforskning i 1992, har det skjedd en stor utbygging av skolefritidsaktiviteter

og skolebarnomsorg i flere av de nordiske landene slik at foreldrenes behov for tilsyn et stykke på vei har blitt imøtekommet. Likevel gjenstår flere spørsmål av mer grunnleggende betydning som trenger en nærmere gjennomdrøfting. Slike spørsmål kan være både hvilke endringer som skjer i barns oppvekstvilkår og endringer (eller mangel på endringer) i arbeidslivets struktur og organisering som vanskeliggjør en harmonisering mellom arbeidsliv og familieliv. Problematikken kan dessuten sees fra flere perspektiver, både fra et "barneperspektiv", som i betydning av barns opplevelse og forståelse av sin hverdag, eller ut fra et "voksenperspektiv", med vekt på voksensamfunnets tilrettelegging av arbeidsliv, familieliv og særlig voksensamfunnets tilrettelegging av dagens barndom. Ikke minst framkaller prosjektet visjoner som barn og voksne måtte ha for sin fremtidige hverdag. Teamene som skal utforskes, barne-, familie- og arbeidsliv, innbyr også til å tenke helhet og se sammenhenger mellom ulike samfunnssektorer, noe denne artikkelen også er et forsøk påⁱⁱ.

Flere fleksible dagtilbud for 6-10-åringer og større fleksibilitet i arbeidslivet

En av konklusjonene fra prosjektet "Småskolens rolle i et likestilt samfunn" er så langt at i europeisk sammenheng har de nordiske landene på en del områder sørget for å lette hverdagslivet for mødre og fedre som har både jobb og småskolebarn. Som offentlig erkjent problem er denne form for barneomsorg også i de nordiske landene av forholdsvis ny dato. Videre heter det at mulighetene til å kombinere foreldrerolle og arbeidsliv, utfra et likestillingsperspektiv, er særlig avhengig av to faktorer. Den ene er endrede arbeidsordninger som fleksible arbeidstider, deltid, endringer av ferieloven og permisjonsordninger. Den andre faktoren er utbygging av flere, bedre og fleksible dagtilbud for denne aldersgruppen, i offentlig regi.

Det heter i prosjektrapporten at ordninger og rettigheter i arbeidslivet allerede er til stede for å lette kombinasjonen av arbeids- og familieliv. Foreløpig har vi for liten kunnskap om hvordan slike ordninger fungerer i forhold til foreldre med mindre barn, f.eks. om ordningene som finnes er fleksible nok. Ikke minst mangler vi kunnskap om hvordan barn selv opplever de ordningene som er innført. Er det slik at en 8-åring ønsker at mor eller far skal ta permisjon på heltid for å være hjemme, eller er det heller slik at 8-åringen ønsker at den voksne skal være tilgjengelig på arbeidsplassen når hun eller han ønsker det?

Det heter også at endrede og ulike arbeidstidsordninger kan ha ulik effekt på målsettingen om full likestilling på arbeidsmarkedet. Undersøkelser har vist at det i stor grad er *kvinnene* som benytter seg av fleksible arbeidstidsordninger og redusert arbeidstid når begrunnelsen for valget er omsorg for barn. Det konkluderes også med i delrapporten at det er viktig å gå videre med denne problemstillingen: Hvordan påvirker arbeidsmarkedet og dets ulike arbeidstidsordninger målet om full likestilling mellom kvinner og menn? En nærmere oppfølging av hvordan ulike arbeidsplasskulturer innvirker på likestilling mellom kjønnene synes også relevant. Arbeidslivets organisering, forholdet mellom lønn og grader av fleksibilitet i ulike jobber, kvinner og menns ulike tilknytning til arbeidslivet og så videre, er derfor temaer som trenger nærmere oppfølging.

Dette prosjektet har også vist at forholdene i de nordiske landene kan være svært forskjellige, selv om også likhetstrekkene er mange. Som eksempel har Danmark i flere tiår hatt tilbud om fritidshjem for denne aldersgruppen, mens Finland ikke er hatt et slikt tilbud. Delrapporten fra dette prosjektet har på dette området gitt nyttig basisinformasjon og en sammenstilling av forholdene i de fem nordiske landene. Det innsamlede materialet, som i hovedsak bygger på offentlige utredninger og ulike forskningsrapporter, belyser den historiske utviklingen av yrkesaktivitet i Norden, tidsbruk til inntektsgivende arbeid for begge kjønn samt avtaler i arbeidslivet. Rapporten tar også for seg småskolens organisering i et nordisk komparativt perspektiv, særlig hvordan skolebarnomsorgen organiseres utover vanlig skoledag. Avslutningsvis sammenstilles likestillings- og familiepolitikken i de ulike landene sett i relasjon til omsorgen for barn i småskolen. På samme måte relateres også arbeidstidsordninger og offentlig tilsyn med barn med muligheter for likestilling mellom mødre og fedre i familie- og arbeidsliv (Tønseth 1994).

Problematikken som her tas opp er derfor svært sammenvevd hvis en velger å se arbeid, skole, og familieliv under ett og fra ulike perspektiver. Den langsiktige målsettingen er å få til bedre kombinasjoner av familieliv og arbeidsliv, til beste for barna og familiene, for arbeidslivet og hele samfunnet, heter det avslutningsvis i prosjektrapporten.

Vi skal først se på voksensamfunnets tilrettelegging av barndommen gjennom utbygging av skolefritidsordninger og skolebarnomsorg.

Barnas fristed

Utbygging av skolefritidsordninger og skolebarnomsorg har blant annet kommet som et svar på gapet mellom barnas korte skoledager og et kort skoleår og foreldrenes lange arbeidsdager og lange arbeidsår. Utbygging av fritidsordninger og skolebarnomsorg kan også sies å være et forsøk på å tenke helhetlig på barns oppvekstvilkår og å (gjen)skape større sammenheng i barnas tilværelse.

Til nå vet vi en del om voksensamfunnets tilrettelegging av barndom, men mindre om barns livsverden. Foreldrenes tidsbruk i lønnet arbeid legger avgjørende rammer for barnas liv. Det samme gjør skoledagen og skoleårets lengde. Fritidsordningene og skolebarnomsorgen skaper også nye rammer for barns liv og lek. Ut fra denne synsvinkelen blir de voksnes tilretteleggelse av kvalitet og av innhold i fritidsordningene og skolebarnomsorgen viktig. Innenfor rammene skaper imidlertid barna igjen sitt eget liv. Det bygges ut fritidsordninger og skolebarnomsorg med utstyr og pedagogiske hjelpemidler mens barna selv omskaper omgivelsene til sin verden.

I delrapporten "Småskolebarn i klemme" heter det at en grundigere gjennomgang av hvilket innhold som vektlegges i de enkelte fritidsordninger i de nordiske landene ville bli for omfattende å gå igjennom idet innholdet forandres, utprøves, evalueres og diskuteres fortløpende. Flere undersøkelser har vist at barn i sin "frie" tid er aktive utformere av sin hverdag, selvsagt innenfor de rammene som allerede er lagt (Lidén og Øie 1993). I delrapporten fra prosjektet heter det at det er viktig å gå videre med *hva* innholdet og kvalitet i fritidsordningene og skolebarnomsorgen skal være, og hvordan disse kan organiseres på best mulig måte. Det konkluderes med at det er viktig å undersøke hva barna selv ønsker. Målet for skolefritidsordningene for barn i småskolealder i de nordiske landene synes imidlertid å være felles: Å gi barn et trygt og godt sted å være mens foreldrene arbeider, og samtidig legge til rette for omsorg og gode vilkår for lek, sosial læring og deltagelse i ulike kulturvirksomheter (Tønseth 1994:42). Barns frihet til å velge og til å ha innflytelse på sin egen hverdag synes også å være viktig.

En institusjonalisert omsorg

Både i et kort og i et lengre tidsperspektiv har det i alle de nordiske landene skjedd en økende institusjonalisering av barns liv. Ikke overraskende har holdningene til en økt institusjonalisering av barndommen vært mange, fra de som mener at man bør øke støtten til foreldrene slik at de i større grad kan være hjemme med sine barn og at den økende institusjonaliseringen er lite gunstig for barns utvikling. Andre har ment at den offentlige omsorgen for barn må forbedres og at det må skje en raskere utbygging innenfor området slik at *alle* barn kan få et tilbud (Tønseth 1994:48). Ikke minst har det blitt understreket at barn som på en eller annen måte befinner seg i en risikosone, vil ha utbytte av å ta del i slike barnefellesskap, med voksne som føler ansvar for dem og gir dem den omsorgen som de trenger.

Hva som ligger bak de ulike oppfatningene skal ikke utdypes her. Viktigere synes spørsmålet om *hva* som skjer av endringer i barns oppvekst og de følger de får for den nye barndommen. Fritidsordninger og skolebarnomsorgen ble i utgangspunktet initiert av frivillige organisasjoner og senere av kommunene i de nordiske landene. Etterhvert har det offentliges rolle blitt mer markant. Det offentlige er i dag den viktigste aktøren, og står for det meste av utbygging, drift og kontroll av tiltakene. I dag blir det imidlertid også ytret ønske om at flere barn må få mulighet til å tilbringe mer tid i nærmiljøet og at det må være mulighet for å finne fram til andre løsninger enn de organiserte fritidsordningene og skolebarnomsorgen i offentlig regi. Andre vil igjen hevde at skolebarnomsorgen utgjør et viktig holdepunkt, bl.a. hindrer den ytterligere oppsplitting og fragmentering ved at f.eks. fritidshjemmet blir en vesentlig arena i barnas liv. Ofte blir slike argumenter framført utelukkende av voksne. Også her kunne barn som informanter om sin egen hverdag gi oss ny og viktig kunnskap. Ikke ut fra mottoet at det barn sier er "sannere" enn de voksne, men som et korrektiv til den kunnskapen voksne allerede sitter inne med.

Barnet som individ

Barns hverdag på fritidshjemmet eller i skolefritidsordninger kan studeres ut fra flere perspektiver. Et institusjonsopphold kan gi barn en ny type mulighet idet barn får en selvstendig status på en annen arena enn hjemmet: Barn kan her bli lyttet til, og de kan bli inkludert i avgjørelser som er viktige for deres dagligliv. Fra denne synsvinkelen ser en på barn som individer som med økende kraft

integreres i sosiale systemer eller institusjoner utenfor familien. En slik individueringsprosess kan forstås som et uttrykk for en utskillelse og selvstendiggjøring av enkeltindivider, i dette tilfelle barna. Barna frigjøres fra relasjoner og tradisjoner som kjennetegnes av avhengighet til andre: Selvstendighet og selvbestemmelse trer i stedet for innordning i små tette fellesskap. I dette perspektivet har barn i økende grad blitt selvstendige aktører på arenaer utenfor familien, og de opptrer på disse arenaene i stadig yngre alder og gjennom stadig flere timer i døgnet. Slik sett framstår barn som individer med egne behov, interesser og også rettigheter. Foreldrene kan ikke bestemme, kontrollere eller sanksjonere barnas relasjoner på samme måte som tidligere. Barn får nye muligheter på offentlighetsarenaer som utbygging av fritidsordninger og skolebarnsomsorgen i offentlig regi representerer. For de voksne blir det ut fra denne synsvinkelen viktig å vektlegge det kvalitative aspektet ved organiseringen av barnas tilbud. Likeså vil en være opptatt av barna som aktive deltagere og medarbeidere i utformingen av egne oppvekstvilkår (Midjo 1991). Studier har også vist at barn har fått økende innflytelse på disse offentlighetsarenaene i kraft av uavhengige individer med større rett til medbestemmelse og innflytelse på egen hverdag (Jensen 1994). Det nye paradigme i forskningen om barn har bidratt til å se barndom ikke bare som en forberedelse til framtiden, men også som en periode med egenverdi. Deltagelse i jevnaldringsfellesskap som skolefritidsordninger legger til rette for, kan være en slik verdi. Fritidshjem og skolefritidsaktiviteter vil i årene framover representere en viktig erfaringsverden for mange nordiske barn. Barn som sosiale og handlende aktører med rett til medinnflytelse på eget hverdagsliv vil i framtiden få konsekvenser både for voksnes oppfattelse av fenomenet barndom og voksensamfunnets konkrete tilretteleggelse av barndommen (Tiller 1989, Alanen 1992). Så vil framtiden vise om voksensamfunnets tilretteleggelse kan ha hatt negative konsekvenser for barndommen som eksistensform, kultur og som en livsfase som alle gjennomlever. Framtidige studier kan vise interessante utviklingstrekk ved barndommen, både i forhold til en førkrigsbarndom og til en oppvekst i velferdsstatens epoke (Tiller 1992, Myhre 1994).

Arbeidsliv og familieliv: et dobbelt-løp

I dag fokuseres det ikke bare på skolefritidsordninger eller en videre utbygging av småskolebarnsomsorgen, men også på hvordan arbeidslivet fungerer i forhold til småbarnsfamilier, noe dette prosjektet også problematiserer. Foreldrenes tidsbruk i lønnet arbeid, både når det gjelder mengde og plassering på døgnet, legger

avgjørende rammer for familienes liv og ikke minst barnas liv. Det oppstår tidskonflikter mellom yrkesliv og tid til barn, som foreldrene og familiene prøver å løse på forskjellige måter eller der kvinner og menn utvikler ulike strategier for å ivareta både jobb og familie. Flere foreldre opplever i dag at arbeidslivet forsyner seg først med tid og energi, og at familielivet får det som blir til overs. Arbeidslivet styrer og kontrollerer med andre ord hverdagslivet til mange småbarnsforeldre.

Fra barnas side vet vi hittil for lite om hvordan de reagerer på en lang dag med skole og skolefritidsaktiviteter. Om de voksne synes at det for barn blir en lang dag, er det ikke sikkert at barna nødvendigvis opplever det samme. Hvordan 6-10-åringer selv oppfatter sin egen hverdag, vil vi i framtiden trenge mer systematisk kunnskap om. Nylig ble et skritt tatt i denne retning da det danske sosialdepartementet inviterte barn til å tegne, skrive, lage video etc. om sine egne oppfatninger av "det gode liv". De rundt 5000 besvarelsene som kom inn var selvsagt vanskelig å bearbeide og systematisere, men et trekk var gjennomgående: Barna syntes at foreldrene skulle arbeide og stresse mindre enn det de gjorde. Resultatet er i og for seg ikke oppsiktsvekkende. En studie blant danske småbarnsforeldre i kort tid i forveien hadde gitt det samme resultatet: 41 % av de undersøkte småbarnsfamiliene ønsket å leve i en "deltidsfamilie", det vi si at begge foreldrene ønsket å arbeide mindre og at barna skulle være bare deler av dagen i en småbarnsinstitusjon. Få eller ingen så på fulltidsjobb for begge foreldrene og heldagsplass for barna som en ideell løsning. Dette var vel og merke barn under skolepliktig alder. Den imperiske virkeligheten er imidlertid en annen: Rundt halvparten av alle danske familier med småbarn arbeider heltid (Bertelsen 1991). En nyere norsk undersøkelse som har sett nærmere på barns ønsker for relasjonen barn-foreldre viste at barns ønsker for denne relasjonen nettopp var at barn og foreldre skulle gjøre ting sammen (Vikan & Clausen 1994). Heller ikke dette resultatet er oppsiktsvekkende. Også andre psykologiske undersøkelser av barns oppfatninger av forholdet mellom barn og foreldre har vist at barn legger vekt på en slik relasjon, og dessuten kvaliteten av denne relasjonen.

Slike resultater innbyr til refleksjon, blant annen omkring barns og foreldres tidsbruk og hvordan arbeidslivets struktur og kultur fungerer. Selvsagt er det økonomiske grunner til at foreldrene arbeider så mye som de gjør (de som har arbeid vel å merke), selv om de fleste mødre hittil har vært i yrkeslivet på deltid, men løpt et dobbelt løp: Jobb og familie. Menns tilknytning til arbeidslivet har hittil ikke ført til større endringer selv om de har blitt fedre. I dag synes det å være

behov for å tenke i nye baner, og fokusere mer på menns forhold både til barn, familie og arbeidsliv, noe dagens nordiske likestillingspolitikk vektlegger.

Forhåpninger til menn som omsorgsutøvere

Å forbedre både kvinner og menns muligheter til å forene foreldreskap og yrkesaktivitet, er i dag et sentralt mål i den nordiske likestillingspolitikkenⁱⁱⁱ. Det heter at hvis likestillingspolitikken skal få gjennomslagskraft i hverdagslivet, både på arbeidsplassen og i hjemmet og i andre sammenhenger, må både kvinner og menn ha interesse av og vilje til å ta på seg nye roller og oppgaver. Det heter videre at *mannens* (min utheving) aktive deltagelse i likestillingsarbeidet er meget viktig for at likestillingsmålene skal nås. Vi skal se litt nærmere på dette.

Et sentralt trekk i dagens nordiske likestillingspolitikk er altså at den setter sin lit til mannen. Slike tanker har også vært framme i tidligere tider. Det kan være nok å nevne den visjonære befatning med spørsmålet som Alva Myrdal hadde i sitt arbeide med "Befolkningsfrågan" på 1930-tallet. Hun mente at en måtte snu på uttrykket "mødre har rett på yrkesarbeide" til "yrkesarbeidende kvinner har rett til barn". For Alva Myrdal var det grunnleggende at kvinner ikke måtte diskrimineres på arbeidsmarkedet gjennom noen form for hindringer eller forbud på grunn av barnefødsler. Utfordringen var at det var ikke i selve arbeidet hindringene lå, men i samfunnets organisering. Ifølge Alva Myrdal måtte samfunnet omformes slik at det tok mer hensyn til familiene og barnas ve og vel. Hun mente at mennene var de første som forlot familien, og at familien ikke ville få noen virkelig renessanse før mannen vendte tilbake. Hun var imidlertid klar over at denne prosessen ville ta tid, og hun satte sin lit til kommende generasjoner. Til mennene i sin egen generasjon stilte hun ingen krav til endring (Kyle 1979).

Tiden har imidlertid gått, og forventningene er i dag større enn noen gang til mennenes potensiale som omsorgsutøvere og med evne til og interesse for å kombinere yrkes- og omsorgsaktivitet. Den danske journalisten Gitte Hansen ga denne journalistiske karakteristikken av den nye mannen i innledningen av et sammendrag av danske avisers dekning av menn i rollen som fedre og omsorgspersoner: "Da kvindebevægelsen var på sit højeste i de tidlige 1970-ere handlede det om den bløde mand, der i skyggen af sin frigjorte kone blev passiv og uden egen identitet. Med krise og arbejdsløshed i 1980-årene blomstrede macho-manden kortvarigt op. Maskulin og med styr på tingene (...) Men i 1990-erne

er den danske mand ved at være fusioneret med sig selv, så både det maskuline, men også de typiske kvindelige værdier, tæller" (Hansen 1994).

Hvorfor menn som omsorgsutøvere blir tematisert nettopp i våre dager, skal heller ikke forfølges her, men en slik endring i fokus aktualiserer også hva arbeid er, og i særlig grad forholdet mellom og fordelingen av produktivt og reproduktivt arbeid mellom kjønnene. I vårt århundre har utbyggingen av velferdsordninger trukket deler av omsorgen, og kvinnene, ut i den offentlige sfære. Offentlig profesjonalisert omsorg er blitt kvinnes største arbeidsgiver. Samtidig har den offentlige omsorgspolitikken også gått ut fra at den enkelte familie har tatt seg av sine medlemmer. Utviklingen av omsorgen som virkefelt har gått gjennom flere faser der begrepene, visjonene og politikken har skiftet form og innhold med skiftende samfunnsforhold. Dette har igjen påvirket kvinner og menns tanker om det gode liv, og mulighetene til å realisere disse.

Et viktig faktor i denne utviklingen har vært kvinners økte utdanning og utdanningens profil. Utviklingen har i de siste tiårene med nesten uten unntak bidratt til å trekke arbeidskraft ut fra den private sfære og over til lønnsarbeids-sfæren, uten at denne arbeidskraften har blitt erstattet. I alle de nordiske landene har vi også hatt en utdanningspolitikk som nokså ensidig har tenkt på kunnskapsbasert produktivitet i næringene, og ikke på de større virkningene for samfunnet. Konsekvensen har vært en svekket hjemme-produksjon, institusjonalisering av omsorg for barn og eldre og en aksellerende forbrukskultur (Furre 1991, Imsen 1994).

I dag stilles det flere spørsmålstegn ved denne samfunnsutviklingen som i altfor liten grad har tatt hensyn til at det fortsatt finnes arbeid som må utføres i hjemmene. Så blir det neste spørsmål: Hvem skal utføre dette arbeidet? Her sier altså dagens nordiske likestillingspolitikk at arbeidet skal utføres i fellesskap av kvinner og menn. En jevnere fordeling mellom kjønnene reiser imidlertid mange nye spørsmål, som f.eks. hva "arbeid" er og forholdet mellom omsorgsarbeid og forsørgerarbeid.

Historikeren Ida Blom har i en artikkel "Om nødvendig arbeid - skiftende definisjoner og praktiske konsekvenser" tatt begrepene opp igjen til ny drøfting. Hun skriver at det ikke er nytt at kvinner utfører forsørgerarbeid, eller at familien trenger to inntekter. Ifølge henne er det nye at menn i større omfang deltar i omsorgsarbeid, både i det hun kaller den personlige tjenesteytingen og i det praktiske og emosjonelle omsorgsarbeidet. Blom hevder at konflikten mellom

forsørgerarbeid og omsorgsarbeid heller ikke er av ny dato, men at den sterke vekten som siden slutten av 1800-tallet har blitt lagt på kvaliteten av både det fysiske og det psykiske omsorgsarbeidet, har gjort konflikten viktigere. Med økt behov for kvinners deltagelse i forsørgerarbeid skjerpes konflikten ytterligere. Hun mener at hvis det skal bli mulig for begge kjønn å få tilfredsstilt personlige eller individualpsykologiske behov, blir løsningen at kvinner og menn også deler omsorgsarbeidet, altså slik den nordiske likestillingspolitikken i dag legger opp til.

Mot likestilte foreldreskap

Etterhvert som stadig flere av småskolebarnas mødre er yrkesaktive og kvinnenens tradisjonelle oppgaver i hjemmene overtas av den profesjonaliserte service-sektoren (eller ikke har blitt overtatt av noen i det hele tatt), har det oppstått en konflikt som av enkelte oppfattes som en strid mellom kvinners "selv-realiserings" versus barnas behov og interesser. Noen argumenterer for at når mødrene ikke lenger er særskilt ansvarlige for omsorg, er det grunnleggende mangler til stede for barna og for samfunnet i sin helhet.

Andre hevder at endringer av kvinnelighet og mannlighet tilfører familielivet og barndommen nye muligheter til å skape utradisjonelle familiemønstre, nye typer grupper av barn, nye former for barnekulturelle ytringer, nye relasjoner mellom mann og kvinne og nye relasjoner mellom barn og voksne. Ut fra dette perspektivet reiser det seg flere spørsmål: Hvordan arter disse vidtrekkende sosiale endringene seg? Hvilke konsekvenser vil det f.eks. få for barna, for mødrene og for arbeidslivet å trekke fedrenes rolle sterkere inn?

Mens ett av 70-årenes likestillingsspørsmål var hvordan kvinner lettere kunne kombinere arbeid og familie, "selv-realiserings" og morsrolle ved bl.a. å bygge ut flere daginstitusjoner, mener mange at 90-åras utfordring blir å se menn som *fedre* i det lønnende arbeidsliv. For menn har det hittil vært mindre sammenheng mellom det å være yrkesaktiv og det å være far. Diskusjonen handler mer enn før om kvinner som mødre og menn som fedre i arbeidslivet, med andre ord muligheter for å kombinere foreldrerolle og arbeidsliv for *begge kjønn*, mens menn som fedre tidligere hadde færre konsekvenser for arbeidslivet.

I 1990-årene blir det en utfordring å finne strategier som kan øke fedrenes deltagelse i omsorgen for barna. Ut fra dagens likestillingspolitikk er dette også for å forhindre at kvinner (for)blir en svakere part i yrkeslivet. Hvis det ved bruk av

fleksible arbeidstider fortsatt blir kvinner som benytter seg av disse fordi de i praksis er hovedansvarlig for barn, vil f. eks. kvinners karrieremuligheter forringes, heter det i det offisielle nordiske likestillingspolitikken (Se note 3).

For de fleste kvinner har det vært slik at hvis de skulle delta i yrkeslivet etter at de hadde fått barn, måtte de tilpasse yrkesdeltagelsen etter deres hovedansvar for familien, ved å ha mindre tid, være mindre fleksible og sakke akterut i forhold til medkollegaer, noe som igjen ville medføre lavere posisjoner, mindre lønn og færre yrkessjanser. Hittil har vi for liten systematisk kunnskap om kvinners karriereforløp. En av konsekvensene av at menn hittil ikke har kunnet eller villet dele ansvaret for omsorgen for barna, har vært at kvinner har vært nødt til å leve i et stadig dilemma mellom omsorgen for barn og kravene i arbeidslivet. Det har også vært kvinners oppgave å ta hånd om småskolebarna fordi skoledagen har vært kort, og en småskolebarnomsorg i offentlig regi har vært sparsom utbygd.

Hittil har mennene kunnet investere i et karriereforløp mens kvinnene har måttet dele sin tid og oppmerksomhet både på jobb, barn og familie. Inntil nå har det vært kvinner som har fått føle hvilke ulemper arbeidslivet påfører den som ønsker å føre neste generasjon videre. Det er blant annet ut fra slike begrunnelser at dagens nordiske likestillingspolitikk her legger opp til en jevnere fordeling.

En annen innfallsvinkel til likestilte foreldreskap er å fokusere på det privilegiet det er å få del i barnets vekst og utvikling, i stedet for å se det som en ulempe. Både hos kvinner og menn finnes et omsorgspotensiale som det i dag er mest tillatt for kvinner å hente fram og utvikle. Når det i dag fokuseres på maskulin omsorg kan argumentene være at dette er for likestillingens skyld, for mannens egen skyld o.l. Viktigere synes å være at det er for barnas skyld at de får mulighet til et nært forhold til fedrene fra begynnelsen. Dagens nordiske fedre synes å ville være med fra starten av, selv om ikke tenkningen på hver arbeidsplass følger i samme takt. Når det i dag innføres kjønnskvolter for menn i forbindelse med fødselspermisjon er det nettopp utfra en tenkning at også sterke bånd til faren er viktig for barnets utvikling (Carlsen 1993). I framtiden vil både kvinner og menn forstå seg både som mødre og fedre og yrkesaktive. Omsorg krever ikke bare - det gir også. Det samme kan en si om yrkeslivet. Å bevege seg mellom ulike virksomheter gir derfor erfaringer som kan føres fram og tilbake.

1990-åras likestillingspolitikk går altså ut på at arbeidslivet skal tilpasse seg familielivet og ikke bare omvendt. Hvis kvinner og menn skal øke sin innsats med hensyn til omsorgsoppgaver, kan det være fruktbart å legge et *livsløpspektiv* til

grunn. Dette betyr igjen fordeling av lønnet og ulønnet arbeid ikke bare mellom kvinner og menn, yrkesaktive og arbeidsledige, men en fordeling over hele den voksnes livsforløp. Ulike jobber er dessuten svært forskjellige når det gjelder muligheter til fleksibilitet i forhold til arbeidstid og til å ivareta omsorgsoppgaver, som omsorg for mindre barn.

Et trekk ved dagens likestillingspolitikk er altså at menns muligheter utvides i retning av de områdene som hittil har vært betraktet som reservert for kvinner, ved at menns *livssyklus* modelleres mer etter kvinners. Konkret betyr en slik utforming at ikke bare fødselpermisjon og omsorgspermisjoner, som er knyttet til "produksjon av nye individer", men også de mange arbeidsoppgaver som stadig må til for daglig å "reprodusere den voksne arbeidskraften", fordeles mer likt mellom kjønnene. Dette forutsetter også politisk vilje til å legge forholdene bedre til rette for nye og andre kombinasjonsmuligheter av familie og arbeidsliv.

Lar så denne likestillingspolitikken seg gjennomføre? Også dette spørsmålet har blitt problematisert ut fra en historisk synsvinkel. Når den kan synes vanskelig å gjennomføre, henger det sammen med lange tradisjoner for å oppfatte kvinner og menn som grunnleggende forskjellige. Det rent fysiske legges til grunn for forskjellige rettigheter og muligheter, og det viser seg at holdninger til *kulturelle* forskjeller som har hvilt på det rent fysiske, er vanskelig å endre. Det knytter seg *verdier* til det å være mann og det å være kvinne som det tar tid å endre.

Det er viktig å legge merke til at det nye synet på omsorgsarbeid primært har fått praktiske konsekvenser for menn når det gjelder *barneomsorg*. Omsorgen for gamle, som er et økende arbeidsfelt i alle de nordiske landene, betyr at hjemmeomsorg og institusjonsomsorg for eldre, fortsatt er og forblir et kvinnearbeid. Det vil være mange omsorgsoppgaver i et livsløp som kvinner og menn må ta seg av, også det som har blitt kalt "tunge omsorgsoppgaver".

En stor utfordring i årene framover blir derfor hvordan arbeids- og samfunnsliv kan legges bedre til rette for utøving av *alle* typer omsorgsfunksjoner. Som nevnt innledningsvis er det i dag fra samfunnets side en stor ubalanse mellom prioriteringer av omsorgsoppgaver i forhold til økonomisk vekst, produktivitet og effektivitet. Svært viktig blir det hvordan arbeidslivet kan legges til rette med tanke på at *både* kvinnelige og mannlige arbeidstakere har omsorgs- og familieforpliktelser. Så blir det neste spørsmål hvordan dette skal gjøres for at det skal komme barna best til gode.

Større fleksibilitet i arbeidslivet: Deltidsarbeid, fleksible arbeidstider, permisjonsordninger

I delrapporten "Småskolebarn i klemme" heter det at to tredjedeler av økningen i sysselsettingen siden 1972 har kommet som deltidsarbeid (norske forhold). Deltidsyrkene faller i to hovedgrupper. De fleste er ufaglærte lavtlønnsyrker og tradisjonelle kvinneyrker som rengjøring, butikkarbeid og hotell- og restaurantarbeid. Den andre gruppen består av yrker innen helse- og undervisningssektoren. To tredjedeler av alle deltidsansatte arbeider på disse fem yrkesområdene. Likevel har det vært en sterk økning i småbarnsmødre som arbeider heltid fra 80-tallet av. Institusjoner utenfor familiene, som barnehager og fritids-hjem har ikke blitt bygget ut i takt med de nye behovene hos familier der begge foreldre arbeider heltid.

I denne sammenheng blir det hevdet at permisjonsordninger blir helt vesentlig for bedre å kunne koordinere arbeid og familieforpliktelser. "Karrieropause" ble allerede innført i et land som Belgia i 1984, og en annen type permisjon, kalt "sabbatsår" er blitt innført i Danmark fra 1994 (Employment Equality and Caring for Children. Annual Report 1993). Dette er bare to eksempler på ulike permisjonsordninger. Et langsiktig mål kan også være å integrere foreldrepermisjon i en strategi sammen med kvinner og menns arbeidstid og muligheter til å ta ut permisjon gjennom hele livsløpet. Undersøkelser har hittil vist at det er flest kvinner som tar ut permisjon. I dag vet vi også mer om hvorfor og hvorfor ikke, menn benytter seg av de permisjonsordninger som allerede finnes (Carlsen 1993). Vi trenger også undersøkelser som viser hvordan kvinner reagerer på menns omsorgsovertagelse. Individuelt vil menn og kvinner sannsynligvis reagere svært forskjellig på hvor langt og raskt de ønsker forandring. Er kvinner beredt til å gi fra seg makt og myndighet på hjemmets arena som har vært deres domene i århundrer? Og igjen: Hva vil vi eventuelt få av endringer i relasjoner mellom menn og kvinner? Hvordan blir de nye fedre- og mødrerollene? Og aller viktigst: Hvordan ser en harmonisering mellom arbeidsliv og familieliv ut fra barns perspektiv? Er den alltid sammenfallende med de voksnes?

Om ulike arbeidslivskulturer

Etter hvert har vi også fått mer kunnskap om hvordan ulike kulturer på arbeidsplassene får innvirkning på familieliv og foreldres muligheter til å ta seg av

barna. En dansk undersøkelse har vist at den rådende kulturelle praksis på arbeidsplassen kan virke både begrensende eller stimulerende på muligheten til harmonisering mellom arbeidsliv og familieliv (Holt 1993). Denne sammenlignende studie av arbeidsforholdene på en dansk politistasjon med i hovedsak menn som ansatte, og en sykehusavdeling med et flertall kvinnelige ansatte, ga her interessante resultater. Undersøkelsen viste at i den mannsdominerte arbeidsplasskulturen på politistasjonen var det de ansatte som forsørgere det ble tatt hensyn til, og mindre hensyn til de ansattes praktiske og emosjonelle behov. På den kvinnedominerte arbeidsplassen hersket en kultur som også tok hensyn til slike behov. Slike studier kan være med på å synliggjøre at en harmonisering mellom arbeidsliv og familieliv har mange og komplekse sider.

En harmonisering mellom arbeidsliv og familieliv

Hvordan forholdene i arbeidslivet og i samfunnslivet for øvrig bedre kan legges til rette for å forene foreldrerolle og arbeidsliv, er i dag en aktuell politisk utfordring i mange land. For dette nordiske prosjektet har det viktigste vært å se problematikken i sammenheng og ut fra flere perspektiver, og også å forfølge "barneperspektivet". I harmonisering mellom arbeidsliv og familieliv ut fra det som måtte være barns ønsker og behov kan løsningene være mange. Enkelte vil hevde at slike løsninger vil være urealistisk å gjennomføre i en tid med store problemer på arbeidsmarkedet i flere av de nordiske landene, men barndommen kan ikke utsettes til bedre tider.

Litteratur

- Alanen, Lena. 1992. *Exploring the child's question in sociology*. Publication Series A. Research Reports 50. Jyväskylä: Institute for Educational Research, University of Jyväskylä.
- Bertelsen, Ole. 1991. *Offentlig børnepassning*. Rapport 91:4. København: Socialforskningsinstituttet.
- Blom, Ida. 1994. *Det er forskjell på folk - nå som før. Om kjønn og andre former for sosial differensiering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Carlsen, Søren. 1993. Mænds brug af fædre- og forældreorlov. I: Søren Carlsen & Jørgen Elm Larsen, red. *Den svære balance. Om sammenhængen mellem arbeidsliv og familieliv set i et ligestillingsperspektiv*. København: Ligestillingsrådet.
- Furre, Berge. 1991. *Vårt århundre. Norsk historie 1905-1990*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hansen, Gitte. 1994. Danske avisers dækning af mænd i rollen som fædre og omsorgspersoner. Upublisert manus. København: EU-Kommissionens Netværk for Børnepassning.
- Holt, Helle. 1993. Arbejdspladskulturens indflydelse på familielivet. I: Søren Carlsen & Jørgen Elm Larsen, red. *Den svære balance. Om sammenhængen mellem arbeidsliv og familieliv set i et ligestillingsperspektiv*. København: Ligestillingsrådet.
- Imsen, Gunn. 1994. Hva skal kvinner med utdanning? *Nytt om kvinneforskning* 3.
- Jensen, Jytte Juul. 1994. A well-adjusted working-life from the viewpoint of the child. International Expert Meeting: A well-adjusted Working Life from the viewpoint of the Children and the Family. Finland: Kellokoski. Notat.
- Kyle, Gunhild. 1979. *Gästarbeterska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkår i Sverige*. Lund: Liber Förlag.
- Lidén, Hilde og Anne Øie. 1993. *Fritid på skolen. En evaluering av skolefritidsordninger*. Rapport nr. 30. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Midjo, Turid. 1991. Oppvekstvilkår innen ulike kontekstuelle rammer. *BARN* 4.
- Myhre, Jan Eivind. 1994. *Barndom i storbyen. Oppvekst i Oslo i velferdsstatens epoke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tiller, Per Olav. 1989. *Hverandre. En bok om barneforskning*. Oslo: Gyldendal.
- Tiller, Per Olav. 1992. *Førkrigsbarndom*. Oslo: Pax Forlag.
- Tønseth, Christin. 1994. *Småskolebarn i klemme. Om tilsynsordninger og likestillingspolitikk i et nordisk perspektiv*. København: Nordisk Ministerråd.
- Vikan, Arne & Jostein Clausen. 1994. *Barns oppfatninger*. Oslo: Universitetsforlaget.

Noter

- i. Christin Tønseth utarbeidet følgende publikasjoner: Småskolen i Norge. Jakten på en samordnet politikk, i *Barn* nr. 4 1993, og *Småskolebarn i klemme - om tilsynsordninger og likestillingsspørsmål i et nordisk perspektiv*. Nordisk Ministerråd København 1994.

- ii. I den siste og avsluttende fasen av prosjektet ble det nedsatt en nordisk referansegruppe med følgende medlemmer: Jytte Juul Jensen, Jydsk Pædagogseminarium, Århus, Søren Carlsen, Ligestillingsrådet København, Leena Alanen, Pedagogisk institutt Jyväskylä, Ingibjörg Broddadóttir, Socialministeriet, Reykjavik, Gunilla Halldén, Pedagogisk institutt, Universitetet i Stockholm/Tema barn i Linköping, Jon Turner, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Oslo. Referansegruppa har deltatt i utformingen av den avsluttende nordiske konferansen "Hvem bestemmer barns hverdag? Fokus på 6-10-åringer i Norden i relasjon til familie, arbeidsliv og tilsyns ordninger" som arrangeres i Trondheim 29. og 30. mai.
- iii. Program för det nordiska jämställdhetssamarbetet 1995-2000. Nordisk Ministerråd 1994.